

Καὶ γίνεσαι ὁ Γενάρχης τῆς Γενιάς !
 Καὶ γίνεσαι πολλῶν γενιῶν Γενάρχης !
 Ὅσο θ' ἀνθῆ τοῦ Ἔθνους ὁ δαφνιάς
 ἀθάνατο Στοιχειό του ἐκεῖ θὰ ὑπάρχης !

Ἀηδόνι ἑωθινὸ τῆς Ἀρετῆς,
 τῆς Ὁμορφιάς ἀδείπνητο Φεγγάρι,
 ὁ Ἥρωας κι ὁ Μεσσίας κι ὁ Κριτής,
 ὁ Ποιητὴς μὲ τὴν ἰσόθεη χάρι !

Ἐνδοξή μας Γενιά, κληρονομᾶς
 τρία μεγάλα ὀνόματα στὸ Χρόνο !
 Κωνσταντῖνος, Βενιζέλος, Παλαμᾶς,
 Σπαθί, Τιμόνι, Λύρα σ' ἓνα Θρόνο !

Ο ΛΟΓΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ

Κύριε Πρόεδρε, κυρίες καὶ κύριοι,

Δίκαιο τὸ ἐγκώμιο ποὺ ἀκούσαμε, τὸ ἐγκώμιο γιὰ τὸν ποιητή. Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι πρῶτα ὁ ποιητής. Ἀλλ' ἂν ἦταν μόνο ὁ ποιητής, οὔτε τὸ μέγεθος ποὺ ὄλοι τοῦ ἀναγνωρίζουμε θὰ εἶχε οὔτε καὶ τὴν τόση ἐπίδραση, τουλάχιστον σὲ δυὸ γενεές. Ὅλα, βέβαια, προχωροῦν καὶ ὅλα ἀκολουθοῦν τὸν ἄνθρωπο, προπάντων τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο στὰ τολμηρὰ καὶ βιαστικὰ του βήματα. Ὑπάρχει ὅμως κ' ἓνας κόσμος, ποὺ ἐνῶ φαίνεται ὅτι μένει πίσω, ἔχει γίνε σὲ πολλὰ καὶ μένει σὲ πολλὰ ἢ ἀρχὴ τοῦ πνευματικοῦ μας βίου. Αὐτὸς ὁ κόσμος, γιὰ μιὰν ὀρισμένη χρονικὴ περίοδο, εἶναι ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, ὄχι ὅμως ὁ ποιητὴς μόνο, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγιος Παλαμᾶς. Κ' οἱ δυὸ μαζὶ κάνουν αὐτὴ τὴ δυνατὴ μονάδα, ποὺ εἶναι ὁ μεγάλος πνευματικὸς πρόγονος. Πνευματικὸς προγόνους, καὶ πολὺ ἀξιομνημόνευτους μάλιστα, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαριθμήσουμε πολλούς. Ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς, ἔπειτ' ἀπὸ τὸν Σολωμό, εἶναι ὁ πρῶτος, ἢ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ ρίζες τοῦ κορμοῦ τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας.

Σὲ δυὸ τουλάχιστον γενεές εἶπαμε ὅτι εἶναι πολὺ αἰσθητὴ ἡ παρουσία τοῦ Παλαμᾶ. Ὡστόσο, ἀρκετοὶ εἶναι κ' ἐκεῖνοι ποὺ προχώρησαν πέρα ἀπ' αὐτὸν σὲ μερικὰ εἶδη τοῦ λόγου, ἀρκετοὶ καὶ οἱ ιδιότυποι. Ὅλοι ὅμως ἀνήκουν, κινῶνται καὶ ἀναπνέουν στὸν ἴδιο χῶρο καὶ στὸ ἴδιο κλίμα, στὴν ἐποχὴ ποὺ ἐγκαινίασε καὶ

διαμόρφωσε ὁ Παλαμᾶς. Κι αὐτὸς ἀκόμα ὁ Καβάφης, πὸν τόσο τὸν προσέχει τῶρα ὁ ἔξω κόσμος καὶ τόση ἀντοχή ἔδειξε στὰ ἀδυσώπητα κριτήρια τῆς εἰκονοκλαστικῆς ἐποχῆς μας, ἢ νέα αὐτὴ συγκίνηση πὸν αἰφνιδίασε, πὸν ἐγνώρισε τὴν πιὸ σκληρὴ ἄρνηση καὶ ὅμως τόσους καὶ τόσο ἐκλεκτοὺς ἐκέρδισε ἀκριβῶς στοὺς χρόνους τῆς παλαμικῆς ἀκμῆς — τὸν μνημονεύουμε κι αὐτόν, ἀφοῦ σὲ λίγες ἡμέρες, στίς 29 Ἀπριλίου, ἔχουμε τὴν τεσσαρακοστὴ ἐπέτειο τοῦ θανάτου του — κι ὁ Καβάφης, λοιπόν, δὲν μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἄλλοῦ. Εἶναι ὁ ἀντίλογος σ' ἓνα παγιωμένο πνευματικὸ καθεστῶς καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ ἀνανέωση μὲ μιὰ δυνατὴ ἰδιοσυγκρασία, ὄχι ὅμως κι ὁ σύμμαχος τοῦ ποιητικοῦ λόγου πὸν ἀρνήθηκε τὸ ἔλλογο στοιχεῖο καὶ ἔριξε, στίς ἡμέρες μας, τὶς γέφυρες ἐπικοινωνίας μὲ τὸ μεγάλο κοινό. Ὅσο κι ἂν φαίνεται ἀποστάτης ὁ Καβάφης, δὲν ἀνήκει σὲ ἄλλην ἐποχὴ, γιατί ἀπλούστατα δὲν ἐδημιούργησε ἄλλη ἐποχὴ. Βοήθησε ὅσο κανένας ἄλλος νὰ πλησιάσει ὁ πνευματικὸς μας κόσμος στὴν οὐσία τοῦ βαθύτερου λυρισμοῦ ἢ τουλάχιστον στὴν περιοχὴ τοῦ δραματικοῦ ποιητικοῦ λόγου, δὲν ἐχάραξε ὅμως ὀρόσημα, δὲν ἀπλώθηκε σ' ὀλόκληρη ἐποχὴ καὶ δὲν ἐκράτησε στὸ στίχο του τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ τοῦ τόπου του. Ὁ Παλαμᾶς ὑψώθηκε σὲ ἄλλη σκοπιὰ.

Φυσικά, πρῶτα ὁ ποιητής. Κοντὰ του ὅμως κι ὁ ὀργανωμένος πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὁ θαρραλέος ἀγωνιστής, ὁ πληροφορημένος λόγιος, ὁ χρήσιμος μεταφραστής — δὲν ξεχνῶ καὶ τὸν θεατρικὸ συγγραφέα πὸν ἔδωσε τὴν «Τρισεύγεια» καὶ τὸν διηγηματογράφου πὸν ἰστόρησε τὸ «Θάνατο, παλληκαριοῦ», — τέλος, ὁ κριτικὸς, πὸν ἐγνώρισε στὴν ἑλληνικὴ σκῆπη δικές μας καὶ ξένες ἀξίες, πὸν ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια σχεδὸν λησμονημένες ἢ παραμερισμένες ἑλληνικὲς πνευματικὲς μορφές πρῶτης σειρᾶς — ὁ Παλαμᾶς πρῶτος ἐξήγησε στὸ εὐρύτερο κοινὸ καὶ ἐγκωμίασε τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου μὲ τὴν ἱστορικὴ ὀμιλία του στὸν «Παρνασσὸ» τὸ 1888, — ὁ Παλαμᾶς ἀφύπνισε τοὺς γύρω του μαστιγώνοντας, στὴν ἀνάγκη, μὲ βαθύτατη τὴν αἴσθηση τῆς εὐθύνης τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ. Παραπάνω ἀπὸ μισὸν αἰῶνα ὁ Παλαμᾶς ἔγινε δέκτης καὶ πομπὸς πνευματικῶν ρευμάτων, τῶν πιὸ ἀνόμιων, τῶν πιὸ ἀσύλληπτων, τῶν πιὸ μακρινῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἔδινε συνθήματα, κέντριζε φιλοδοξίες, ἀνανέωνε κουρασμένες δυνάμεις, ἐπρόβαλλε ὑποδείγματα πνευματικοῦ ἤθους. Ἡ ἐποχὴ του, σ' ἓνα μεγάλο μέρος της, δύσκολη καὶ ἄγονη. Αὐτὸς ἐπίμονος, ἀκούραστος, σχεδὸν πεισματάρης καλλιεργητής. Γύρω του ἀμέτρητες οἱ χρυσὲς μετριότητες. Αὐτὸς ὑπομονετικὸς καὶ κάποτε ἀσυγχώρητα ἐπιεικής. Πνεῦμα καθολικὸ, ἐργατικὸτητα ἀκατάβλητη καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ὁ ποιητικὸς κρυστάλλος καὶ ὁ ἀνήσυχος στοχασμὸς, πὸν συχνὰ ταίριασαν κ' ἔβαλαν θεμέλια στὴ μετασολωμικὴ λογοτεχνία μας.

Οἱ καιροὶ ἄλλαξαν, οἱ δρόμοι ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ εὐαισθησία μᾶς ὀδηγοῦν ὀλοένα καὶ πιὸ μακριά, στίς πιὸ ἀβέβαιες καὶ ἐπικίνδυνες ἀναζητήσεις. Ἄλλὰ κι αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς δρόμους τοὺς ἔχει δείξει καὶ τοὺς ἔχει ἀνοίξει ὁ Παλαμᾶς, ἀκριβέστερα ὁ λόγιος Παλαμᾶς. Καὶ πρὶν ἀπ' ὅλους καὶ μέσα σὲ ὅλους μας τὸ κῦτταρο ποὺ εἰδοποιεῖ ὅτι ξεκινᾶμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του. Ἡ ἄρνηση καὶ ἡ ἀναέωση κυριαρχοῦν σήμερα στὴν πνευματικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ, ὅπως καὶ στὴ ζωὴ ὅλου τοῦ σημερινοῦ κόσμου ποὺ κερδίζει κάθε τόσο νέα ἀγαθά, ἀλλὰ καὶ καταπονεῖται ἀπὸ τοὺς πιὸ τολμηροὺς καὶ τοὺς πιὸ παράδοξους πειραματισμούς. Μὰ καὶ ἡ ἄρνηση καὶ ἡ ἀνανέωση, στὸν τόπο μας, ἔχουν ἓνα στόχο κ' ἓνα ξεκίνημα: τὴν ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ. Παντοῦ ὁ μεγάλος αὐτὸς πρόγονος καὶ παντοῦ ἡ φωνὴ του, καθαρώτερη ἢ κάπως σβησμένη. Καὶ πρέπει νὰ περάσῃ ἀκόμη μιὰ γενεά, ὀριστικὰ νὰ διαμορφωθῇ ἄλλος κόσμος, ἄλλη ἐποχὴ, γιὰ νὰ περάσῃ στὴν ἱστορία καὶ τὸ κῦτταρο Παλαμᾶ καὶ νὰ πάρῃ τὴ θέση του μιὰ ἄλλη ἡγετικὴ μορφή, ποὺ θὰ γίνῃ κι αὐτὴ, μὲ τὸν καιρό, πνευματικὸς πρόγονος. Οἱ ἐνθουσιασμοί, οἱ αἰσθητικὲς συγκινήσεις, οἱ ἐπιφυλάξεις θὰ συμπλέκωνται γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο του, θὰ τὸ ἐξηγοῦν, κάποτε καὶ θὰ τὸ παρεξηγοῦν. Ὁ πρόγονος ὅμως θὰ μένῃ. Θὰ μένῃ, ἴσως μὲ λιγώτερες ἀπώλειες, ὁ λόγιος Παλαμᾶς. Καὶ θὰ εἶναι, σὲ πολλὰ, ὁ καλύτερος ὀδηγὸς γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἀποτίμηση μιᾶς ἐποχῆς, τῆς ἐποχῆς του, ποὺ ἦταν περίοδος κατορθωμάτων καὶ ἐθνικῶν ἀτυχημάτων, θριάμβων καὶ δοκιμασιῶν ἑνὸς λαοῦ ποὺ ἔπρεπε νὰ ὀργανώσῃ πολιτεῖες ἀπάνω σὲ ἐρείπια καὶ νὰ διαμορφώσῃ συνειδήσεις ἔπειτα ἀπὸ δουλειὰ τεσσάρων περίπου αἰῶνων.

Τὴν ἀξία τοῦ Παλαμᾶ - ὀδηγοῦ οἱ παλαιότεροι τὴν ἐγνωρίζαμε. Οἱ νεότεροι, ποὺ σπάνια διαθέτουν χρόνο γιὰ νὰ μάθουν πῶς ἦταν ὁ κόσμος πρὶν ἀπ' αὐτούς, εἶχαν μιὰν ἐκπληξή, ὅταν τυπώθηκαν τὰ («Ἀπαντα») τοῦ Παλαμᾶ. Εἶδαν ὅτι ἀπὸ τοὺς 16 μεγάλους τόμους οἱ 9 συγκεντρώνουν μελετήματα τοῦ Παλαμᾶ, πολυσέλιδα καὶ σύντομα, καὶ ἓναν ἀκόμα τόμο τὸν μοιράζονται πάλι ὁ μελετητὴς μὲ τὸν διηματογράφο καὶ τὸν θεατρικὸ συγγραφέα Παλαμᾶ. Καὶ μιὰ γρήγορη ἔστω ματιὰ ἂν ρίξουμε στὰ περιεχόμενα τῶν πεζογραφικῶν αὐτῶν τόμων, ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν ἀκόμα 5 ἢ 6 ἂν συγκεντρωθοῦν κι ἄλλα σκόρπια πεζογραφήματα τοῦ Παλαμᾶ, καὶ τὰ χρονολογήματα ποὺ ἔγραφε στὸ «Ἐμπρός», θὰ δοῦμε πόσο πλάτος εἶχε ἡ σκέψη του, πόσο ἐνημερωμένη ἦταν γιὰ τὰ πνευματικὰ ζητήματα τοῦ καιροῦ του, πόση προσπάθεια ἔκανε γιὰ νὰ ἐνημερωθῶν καὶ οἱ ἄλλοι μορφωμένοι Ἕλληνες καὶ πόσες εἰδήσεις ἔδωσε, πρῶτος αὐτός, γιὰ τὴν πορεία τοῦ πνεύματος σὲ παγκόσμια κλίμακα.

Ἔκαμε ἀγῶνα πολυμέτωπο ὁ Παλαμᾶς. Καὶ μ' ἐκείνους ποὺ δὲν προχωροῦσαν πέρα ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ποὺ ἐπέμεναν νὰ μὴν

ανοίγουν τὰ παράθυρα στὸν ἕξω κόσμον καὶ εἶχαν ἀμετακίνητη δυσπιστία γιὰ ὅ,τι δὲν ἦταν ἀναμφισβήτητα ἑλληνικό, χωρὶς νὰ ἔχουν καθορίσει τὸ πρότυπό τους. Στὰ «Πρῶτα Κριτικά» του — τίτλος τοῦ γνωστοῦ βιβλίου του — ἔχουμε μιὰ πινακοθήκη ἀποκλειστικά ἑλληνική: μελετήματα γιὰ τὸν Ρήγα, τὸν Σολωμό, τὸν Κάλβο, τὸν Μαρκοῦ, τὸν Λασκαράτο, τὸν Ροῖδη, τὸν Ψυχάρη, τὸν Πάλλη, τὸν Σουρῆ, τὸν Καραβίτσα, τὸν Δροσίνη, τὸν Κρουστάλλη, τὸν Μητσάκη, τὸν Βλαχογιάννη, τὸν Βασιλειάδη καὶ ἄλλους ἀκόμη, τοῦ ἔμμετρον ἢ τοῦ πεζοῦ λόγου, πρώτους, δεύτερους ἢ καὶ τρίτους στὸ λογοτεχνικὸ εἶδος ποὺ καλλιεργοῦσαν. Σὲ ἄλλον τόμον ἔχουμε σημαντικὲς ἐπίσης κριτικὲς σελίδες τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸν Βαλαωρίτη, τὸν Βιζυηνό, τὸν Λαμαρτίνο, τὸν Πόου, τὸν Ντάντε, τὸν Οὐίτμαν, τὸν Ρουσό, καὶ δὲν εἶναι λιγώτερο ἀξιόλογες οἱ ἀνιχνεύσεις του καὶ τὰ συμπεράσματά του γιὰ θέματα ποὺ ποτὲ δὲν ἐξαντλοῦνται καὶ κάθε γενεὰ καλεῖται νὰ τὰ δῇ μὲ τὰ δικά της κριτήρια καὶ τὶς δικές της ἀνάγκες, γιὰ τὴ γλῶσσα, γιὰ τὸ ὕφος, γιὰ τὴν ποίηση, γιὰ τὸν πεζὸ λόγον, γιὰ τὸ θέατρο, γιὰ σχολὰς καὶ ἐποχές. Καὶ ἀρκεῖ ἕνα μόνο παράδειγμα, γιὰ νὰ φανεῖ πῶς ἐργαζόταν ἡ κριτικὴ σκέψη τοῦ Παλαμᾶ καὶ πῶς πολιορκοῦσε τὶς πνευματικὲς ἀξίες, γιὰ νὰ κἀνῃ ἀσφαλέστερη τὴν τοποθέτησή τους σὲ γενικώτερα πλαίσια. Μὲ ἑκατὸ καὶ περισσότερες σελίδες τοῦ ὀγδοῦ τόμου τῶν («Ἀπάντων»), ὄχι μόνο σωστὰ τοποθετεῖται (καὶ ἐξαντλεῖται, νομίζω) ἕνα σημαντικό κεφάλαιο τῆς λογοτεχνίας μας, ὄχι μόνο ἐξηγεῖται καὶ μὲ δικαιοσύνη βαθμολογεῖται τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, ποὺ ἀπαραίτητον εἶναι νὰ μελετηθῇ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους μὲ ἀξιο ὁδηγόν, γιὰ νὰ μὴν ἀδικηθῇ ἢ καὶ νὰ μὴν ὑπερτιμηθῇ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς 300 ἄλλες σελίδες τοῦ τόμου, τοῦ ὀγδοῦ τῶν («Ἀπάντων») τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, προσφέρεται ἀνεκτίμητη παιδεία. Μὲ τὶς σελίδες αὐτὲς πηγαίνουμε κοντὰ σὲ πρόσωπα καὶ σὲ γεγονότα τοῦ πνευματικοῦ μας βίου, ποὺ ὁπωσδήποτε πρέπει νὰ τὰ γνωρίσουμε στὶς πραγματικὲς τους διαστάσεις. Ὁ Παλαμᾶς μὲ εὐλάβεια ἐπιμένει στὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ, πολὺ λογαριάζει καὶ τὴν προσφορὰ τοῦ Βαλαωρίτη, πρέπει ὅμως νὰ πῇ, σ' αὐτὸ τὸ μελέτημα, καὶ τὸν ὀριστικὸν λόγον, νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν καὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου καὶ τῶν δυὸ μαζί. Καὶ γράφει: «Ὁ Σολωμὸς πρέπει νὰ στέκεται στὴν κορφή, ἀσυντρόφιαστος, καθὼς ἦρθε πρῶτος ἐκεῖνος, ὕστερ' ἀπὸ αἰῶνες βουβαμάρας καὶ σκοτεινιάς, μὲ τὴν μεγάλην του ποίηση, μὲ τὴν λαμπρὴν του γλῶσσαν. Μὰ τοῦτο δὲ θὰ πῇ πῶς ὁ Βαλαωρίτης, ποὺ ἦρθεν ὕστερ' ἀπὸ τὸν πατέρα μας ὄλον, δὲν εἶναι παιδί τοῦ πατέρα του, ὅσο ἄμοιαστο κι ἀνίσως φαίνεται· τοῦτο δὲ θὰ πῇ πῶς δὲν εἶναι ὁ Βαλαωρίτης ὁμοιοκροφυῖος (ὑπογραμμίζει ὁ ἴδιος) ποιητῆς καὶ πῶς δὲν πρέπει τελειωτικὰ νὰ τοῦ στηθῇ ὁ θρόνος του σὲ μιὰ θέσιν ἀπὸ τὶς τιμητικώτερες, σὲ μιὰ κορφὴ ἀπὸ τὶς πρῶτες». Ἀνεπιφύλακτος, βλέπετε, ὁ ἔπαινος. Ἀλλὰ δυὸ φορές, μὲ τρόπο, μὲ

τὸν τρόπο του ὁ Παλαμᾶς, δίνει τὴν ἐντελῶς πρώτη θέση στὸν Σολωμό. Λέει ὅτι ὁ Βαλαωρίτης εἶναι «ὅμοια κορυφαῖος», δὲ γράφει ὅμως ὅτι εἶναι «ὁ κορυφαῖος». Καὶ πάλι τοῦ δίνει μιὰ «κορφή ἀπὸ τὶς πρώτες», ὄχι τὴν πρώτη, τὴν ἐντελῶς πρώτη «κορφή». Καὶ σὲ σημείωση ἀποσαφηνίζει ὁ Παλαμᾶς: «Ἀπὸ τὰ «Σημειώματά μου στὸ περιθώριο». «Ἀλήθεια, ὁ Βαλαωρίτης. Ὅποιος πρωτοδιαβάσῃ τὸ Σολωμό καὶ μπῆ στὸ νόημά του, τὸν ξεχνᾷ τὸ Βαλαωρίτη.» Ὑστερα ὠριμάζει ὁ νοῦς. Τὸν ξαναδιαβάξεις τὸ Βαλαωρίτη καὶ βλέπεις πὼς δὲν τὸν κάνει περιττὸ ὁ Σολωμός. Τοῦ βρίσκεις ὅτι στὸν ἄλλο δὲ βρίσκεις: τὴν ποίηση τῆς λεπτομέρειας κ' εἶνα ζωγραφικὸ πραγματισμὸ, πὸν ὅσο κι ἂν εἶναι ἀσυγγύριστος, σ' ἀδράχῃ μὲ τὸ γερό του τόνο. Τόνε βάζεις παράπλευρα τοῦ μεγάλου, στῆ θέση πὸν τοῦ ἀξίζει. Σὲ γνωρίζει στενὰ μὲ χίλια καθέκαστα τῆς φύσης καὶ τῆς γλώσσας. Ἡ «Ἀποκάλυψη» μέσα στὸ «Διάκο» του. «Τὸ ξεροζωμένο δέντρο». Ποιήματα γιομάτα χαρακτήρα καὶ ἄξια βαθιὰ νὰ συγκινήσουν κι ἀξέχαστα νὰ μένουν». Αὐτὰ γράφει ὁ Παλαμᾶς, ἀλλ' ἀπὸ πόσα ἄλλα ἑλληνικὰ κριτικὰ κείμενα παίρνομε διδάγμα αὐτῆς τῆς ἀξίας;

Παιδεία στὴν πιὸ ὑψηλὴ ἔννοια κερδίζομε κι ἀπ' αὐτὸν τὸν τόμο τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Παλαμᾶ κι ἀπὸ τοὺς ἄλλους πεζογραφικοὺς τόμους του. Στὶς σελίδες τους εἶνα πνεῦμα ἀνήσυχο, ἄγρυπνο, ὄχι ὅμως καὶ ἀκαταστάλακτο, καὶ μιὰ σοφία πὸν δὲν ἀγνοεῖ τὴν πραγματικότητα, γίνονται ὁ πλατὸς στοχασμὸς, πὸν καλλιεργεῖ τὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο καὶ τὸ ὀπλίζει μὲ σκέψη ἰκανὴ νὰ φτάνῃ στὴν οὐσία τῆς ζωῆς καὶ στὴ βαθύτερη ἀξία της. Αὐτὴ τὴν πολύτιμη ὑπηρεσία στὸν ἄνθρωπο καὶ στὴν ἐποχὴ του τὴν προσφέρει ὁ ποιητῆς, ὅταν δὲν εἶναι μόνο τραγουδιστῆς, ἀλλὰ καὶ πνεῦμα καθολικό. Κι ὁ Παλαμᾶς, μολοντί ἦταν στενὰ δεμένος μὲ τὴν Ἑλλάδα σὲ ὅλες τὶς ἱστορικὲς περιόδους της, ἢ ἀκριβῶς γιατί ἔζησε ὅλες αὐτὲς τὶς περιόδους, εἶχε στὸ στίχο καὶ στὸ στοχασμὸ του τὸν οἰκουμενικὸ ἄνθρωπο, πὸν μόνος αὐτὸς μπορεῖ νὰ κάμῃ τέτοια προσφορά. Περισσότερο ἀπὸ πενήντα χρόνια ἔδινε, ὅλο ἔδινε. Γεννοῦσε ιδέες, ἐπαιρνε ιδέες ἀπὸ θαυμάσιες ξένες πηγές, τὶς ἀφομοίωε, τὶς διαλαλοῦσε, τὶς ἐχάριζε, τὶς ἐσκόρπιζε μὲ τὴν ἀφθονία ἐκείνη πὸν διαθέτουν, μόνο ὅσοι ἔχουν πλούσιο ἐσωτερικὸ κόσμο καὶ δὲν φοβοῦνται ὅτι θὰ ἐξαντληθῇ. Ἡ σοφία του ἦταν ὁ ἄρτος, πὸν ἔπρεπε νὰ τὸν γευθοῦν καὶ οἱ Ἕλληνες μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους πολιτισμένους λαούς. Καὶ μὲ τὸν ἄρτον αὐτὸν ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ἔθρεψε ὀλόκληρη ἐποχὴ.